

Mladen Črnjar

EKONOMIJA I ZAŠTITA OKOLIŠA

Školska knjiga, Zagreb – Glosa, Rijeka, 1997.,
str. 350

U ekonomskoj literaturi problematika okoliša do sada je obrađivana u Hrvatskoj samo parcijalno, i to češće unutar nego u zasebnim dijelovima. Pojavom knjige dr. Mladena Črnjara *Ekonomija i zaštita okoliša* dobili smo prvi pokušaj stvaranja zaokružene cjeline na ovom području. Jasno, koliko je uopće moguće – s jedne strane s obzirom na bogatstvo ovakve literature u visokorazvijenim zemljama i njihove prakse i potrebe da se one podrobnije analiziraju, a na drugoj strani nedostatka prvog i manjkavosti drugog u nas – govoriti o primjerenosti cjelini. Knjigu bi se u pogledu znanstvene discipline u prvom redu trebalo svrstati u ekonomiku (zaštite) okoliša. Nastala je kao potreba za udžbenikom iz predmeta *Ekonomika ekosustava* na Ekonomskom fakultetu u Rijeci. Autor je predavač tog predmeta i direktor Zavoda za razvoj, prostorno planiranje i zaštitu čovjekova okoliša Primorsko-goranske županije u Rijeci. Spomenimo još da je 1996. godine na istom fakultetu obranio doktorsku disertaciju pod naslovom *Poduzeće čimbenik zaštite okoliša*. Sve ovo je činilo poticaje i temelje za udžbenik.

Knjiga je podijeljena u jedanaest dijelova. Nakon uvodnih razmatranja teoretskih pojmova i povijesnog pregleda te odnosa ekonomike okoliša prema drugim disciplinama, u gotovo svim dijelovima knjige korišteno je bogatstvo činjenica iz svjetske literature, statistika i to u prvom redu međunarodnih (UN, OECD, EU), a manje iz naših izvora. Predočeno je ukupno 80 tablica, 46 grafikona i 9 shema. Ukupna navedena literatura broji 180 naslova na engleskom, njemačkom, talijanskom i hrvatskom jeziku.

U prvom dijelu (*Uvod*) autor postavlja problem, svrhu istraživanja, daje kratku

ocjenu dosadašnje literature i metode. U drugom dijelu *Ekonomika okoliša – značnost u funkciji zaštite okoliša* izlažu se osnovna obilježja ekonomike okoliša i njezin odnos prema zaštiti okoliša. Prethodno obuhvaća definiciju i predmet, povijesni razvoj i temeljne metode ekonomike okoliša te njezin odnos prema politici zaštite okoliša i ekologiji, kao i njezine perspektive. Autor pri kraju ovog dijela ističe: »Ekonomika okoliša analizira je li djelotvorniji pristup koji se odlučuje za zakonske zabrane i nadzor onečišćenja po **metodi naredi i kontroliraj** ili pristup koji se temelji na davanju tržišno-gospodarskih poticaja. Daje i prijedloge za formiranje ili korekcije politike zaštite okoliša kako bi se mogao ostvariti cilj: održati društveno prihvatljivu razinu kvalitete okoliša«. U budućnosti ekonomisti okoliša imat će veće značenje jer će pripremati znanstvene podloge za odlučivanje o ekonomsko-ekološkim problemima (str. 41).

U trećem dijelu *Ekološka kriza – suvremena pojava globalnih razmjera* izlažu se osnovni problemi od globalnih klimatskih promjena (globalno zagrijavanje – učinak staklenika i smanjivanja ozona u atmosferi) uz procjenu njihovih učinaka u novčanom vrijednostima, pa do dileme o ekološkoj krizi ili krizi razvoja. Autor se u ovom dijelu knjige koristi pretežno sociološkom literaturom (Cifrić, Toffler) – i govori o **rizičnom društvu**. Istaknimo dvije misli autora: »Savjesti čovječanstva postavljaju se moralna pitanja, a ta dimenzija mora davati bitno obilježje razvoju« (str. 57). »Za sprječavanje daljeg razvoja globalne ekološke krize potrebno je shvatiti da je čovjekova moć takva da može globalno djelovati na cijeli Zemljin ekološki sustav i da čovjekovo djelovanje može biti dugotrajno ili čak trajno« (str. 63).

U četvrtom dijelu *Osnovni uzročnici onečišćenja i degradacije okoliša* rasčlanjuju se utjecaji dviju osnovnih skupina uzročnika onečišćenja i degradacije okoliša. Prvo su prirodni uzročnici koje čine geo-

grafski i klimatski uvjeti, potresi, vulkani, poplave, erozije tla i požari. Drugo su antropološki uzročnici koje čine stanovništvo, urbanizacija i njezino djelovanje na okoliš, neracionalna uporaba prirodnih resursa (posebno se obrazlažu učinci u vezi s energijom, hranom, vodom i prostorom), industrija i promet (uz buku i vibracije), otpad iz proizvodnje i od potrošnje (pri čemu se ističu) gospodarenje otpadom i iskustva nekih zemalja) te ostali uzročnici (nedovoljna ekološka svijest, ograničene znanstvene, tehničke, tehnološke i materijalne mogućnosti društva te ratovi). U ovom dijelu mnoštvo je podataka u obliku naturalnih pokazatelja potrošnje i emisija, kao i stanovništva te vrijednosnih pokazatelja gospodarske strukture i rasta (BDP – bruto domaći proizvod, dodana vrijednost).

U petom dijelu obrazlažu se pod naslovom *Ugrožena dobra okoliša* zrak, voda i tlo. Obradeni su glavni onečišćivači po vrstama u svijetu i Hrvatskoj, uključujući i izvore. Posebno su predloženi rezultati procjene ukupnih zračnih polutanata za 1990. i prognoza njihova udjela do 2010. godine u društvenom proizvodu Primorsko-goranske županije. Štete od onečišćenja zraka iskazane su u brojčanim pokazateljima (šume u PG županiji) i novčano (primjer ekonomske vrijednosti tropskih šuma i šteta na materijalima i zgradama u PG županiji). Ukazuje se i na mogućnosti ušteda u uporabi vode u kućanstvima i na godišnje količine onečišćenja u Jadranskom moru. Upozorava se na problem degradacije tla i štetne utjecaje kemikalija u poljodjelstvu. U SAD-u se taj problem rješava programom zdrava hrana – zaštita tla. U Hrvatskoj su veliki problemi sve više neobrađena zemljišta, njegova nepovoljna zaštita i uređenje te nedostatan opseg i mehanizam subvencija u poljodjelstvu.

U šestom dijelu *Ekonomski poticaji zaštite okoliša* ukratko su predstavljeni teoretski kategorijalni aparat (održivi razvoj, eksterne ekonomije i njihova internaliza-

cija). Slijedi prikaz pristupa zaštite okoliša putem tržišta (valsnička prava i ravnoteža materijala) i ukazuje uvođenje i tzv. evolucijske perspektive u model tržišnog upravljanja okolišem kako bi se dobila povezanost ekonomske i ekološke analize kao povratne sprege dvaju sustava. Posebno se ukazuje na teškoće, klasifikaciju i metode povezivanja naturalnog i novčanog iskazivanja šteta. Naveden je primjer novčanih šteta od onečišćenja okoliša (zrak, vode, buka i ostalo) u SR Njemačkoj (1983–1985.). Autor dalje ukazuje na probleme ekonomsko-ekološkog bilanciranja i ekološkog računovodstva. Dosadašnji sustav nacionalnog računovodstva nedostatan je jer zanemaruje kvalitetu življenja, i to posebno – bruto domaći proizvod. Nakon kritika istaknutih ekonomista K. Bouldinga i J. K. Galbraitha, slijedile su promjene obračuna u Japanu (uključivanje ekoloških i drugih čimbenika), a slično pripremaju organizacije, programi i banke (UN i UNEP te Svjetska banka). Autor inzistira na uvođenju ekološkog računovodstva koje veže poslovnu politiku poduzeća i zaštitu okoliša.

U sedmom dijelu *Politika zaštite okoliša* obrađuju se nastavak i razvoj, ciljevi, načela i nositelji te instrumenti politike i financiranje zaštite okoliša. Pored države kao nositelja zaštite okoliša, autor posvećuje veliku pozornost poduzeću. Instrumente zaštite okoliša, Črnjar dijeli na pravno-regulativne, ekonomsko-financijske instrumente i institucionalni mehanizam. Pravno-regulativni mehanizmi sastoje se od općih, ekoloških te individualnih i posebnih upravnih zakona, dok posebnu skupinu čine ekološki standardi (emisija, kvalitete okoliša, tehnološki, kumulativni i ostali standardi). Ekonomsko-financijski instrumenti izloženi su kao: ekološke pristojbe, ekološki polog, ekološki poticaji, ekološke dozvole i ekološko osiguranje. D. W. Pearce ističe ekonomsko-ekološke instrumente kao: poreze, standarde, subvencije i dozvole. Institucionalni mehanizam čine normativne

institucije i mehanizmi, ekološka informatika i statistika, edukacija stručnjaka i stanovništva te međunarodna i regionalna suradnja. Iznijeti su temeljni modeli (uz teoretsku obradu i grafikone) djelovanja pojedinih instrumenata na cijene i (granične i izbjegnute) troškove i olakšice. Financiranje zaštite predočeno je u obliku izdataka za istraživanje okoliša u ukupnim izdacima i u BDP, troškova i investicija u zaštiti okoliša (PG županija, zemlje OECD i EU) te europskih banaka i fondova, uključujući i zemlje grupe G–24 Srednje i Istočne Europe. Financiranje zaštite okoliša treba osiguravati iz proračuna, fondova i kombinirano. Sredstva se trebaju prikupljati što više na načelima »onečišćivač plaća« i »korisnik plaća«, a tek uz manju dopunu drugim načinima.

U osmom dijelu *Međunarodna politika zaštite okoliša* izlažu se načela, nositelji, specifičnosti međunarodne politike te međunarodno zakonodavstvo na primjeru najvažnijih međunarodnih konvencija i protokola o zaštiti okoliša. Pod nositeljima se spominju Program Ujedinjenih naroda za zaštitu okoliša (UNEP) i specijalizirani centri UN–a, Globalni fond za zaštitu okoliša (GEF), Svjetska zdravstvena organizacija (WHO), Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj (OECD) te regionalni centri i programi, kao i međunarodne organizacije i savjeti. Posebno se ukazuje na rastući gospodarski jaz između razvijenih i zemalja u razvoju po regijama kao ključni problem u raspodjeli sredstava i glavni smjerovi u međunarodnim odnosima glede okoliša. Obrađene su Konvencija o kontroli prekograničnog prometa opasnim otpadom i o njegovom odlaganju, Konvencija o prekograničnom onečišćivanju zraka na velikim udaljenostima, Bečka konvencija o zaštiti ozonskog omotača te konvencije i protokoli o Sredozemlju, zaštiti nuklearnog materijala i svjetskoj kulturnoj i prirodnoj baštini. Posebno su iznijeti zaključci Konferencije o okolišu u Rio de Janeiru 1992. godine (Agenda 21 i drugi akti).

U devetom dijelu *Politika zaštite okoliša u razvijenim zemljama* iznijeti su programi zaštite okoliša u Europskoj uniji, zatim politika u SAD–u, Japanu i nekim drugim zemljama te njezine perspektive u Zapadnoj Europi. U SAD–u troškovi onečišćenja do 2000. godine dostići će 2,83% BDP–a. Njemačka industrija od 1971. do 1990. godine uložila je 214 milijardi DEM u zaštitu okoliša, a od infrastrukture najviše se ulaže u zaštitu voda. U sklopu perspektiva politike okoliša, pozornost se posvećuje Scenariju razvoja i zaštite okoliša od 1990. do 2010. u Zapadnoj Europi pod nazivom Globe I i Scenariju za Zapadnu i Istočnu Europu Globe II.

U desetom dijelu *Politika zaštite okoliša u tranzicijskim zemljama* iznosi se analiza općih gospodarskih kretanja i dosadašnje politike zaštite okoliša u srednjo– i istočnoeuropskim zemljama, posebno ona u Hrvatskoj te daju ocjene perspektive tih zemalja. Autor se zalaže za buduću razvojnu strategiju zemalja Srednje i Istočne Europe i povećanje cijena energije koje bi se trebale pozitivno odraziti na kvalitetu okoliša te investicije u okoliš kao osnova za ekonomski razvoj sutrašnjice (str. 315 i 316). Hrvatska nije imala tolike strukturne deformacije gospodarske strukture kao ostale tranzicijske zemlje i toliko degradacije okoliša do razdoblja promjena gospodarskih i političkih promjena devedesetih godina (osim nakon toga rata). Autor se posebno zalaže za donošenje nacionalne strategije ekonomskog razvoja i strategije zaštite okoliša kao prioritete zadatke (str. 323). Na razini zemalja Srednje i Istočne Europe zalaže se za provedbu ekoloških načela i mjera u sklopu integracije za odlučivanje o razvoju i zaštiti okoliša kao osnove jedinstvenog političko–gospodarskog sustava (str. 327).

U jedanaestom dijelu knjige u *Zaključku* autor iznosi osnovne zaključne ocjene o potrebi objedinjavanja djelovanja svih subjektivnih i objektivnih čimbenika u cilju učinkovite zaštite okoliša i ukupnog razvoja. U ostvarivanju te zadaće zaštita

se mora integrirati u gospodarski sustav i ukupni društveni razvoj. Čovječanstvo može riješiti probleme degradacije okoliša samo zajedničkim naporima i onim putem razvoja koji će omogućavati ekološku ravnotežu. Globalizaciji ekoloških problema mora se pridružiti i znanost, a ekonomisti okoliša zajedno s drugim znanstvenicima trebaju pružati rješenja razvojnih i ekoloških problema.

Knjiga koja ima karakter monografije korisno će poslužiti ne samo ekonomistima, već i sociolozima, pravnicima, kao i stručnjacima drugih područja. I to kako onima u znanstvenim, nastavnim i državnim institucijama tako i poduzećima. Pored ekonomskih fakulteta, posebno će biti korisna studentima sociologije na do- i poslijediplomskom studiju odnosno specijalizaciji iz socijalne ekologije.

Zlatko Hinš

Stanko Petković – Josip Kregar

OGLEDI O DRUŠTVENIM PROCESIMA I INSTITUCIJAMA

Sveučilišna tiskara, Zagreb, 1995, 504 str.

Knjiga Stanka Petkovića i Josipa Kregara, *Ogledi o društvenim procesima i institucijama* podijeljena je u 19 poglavlja; pridonos joj je i rječnik temeljnih pojmova. Navedeno je preko stotinu bilježaka (fussnota) s uputama za dopunsku literaturu.

U prvom, uvodnom poglavlju – *Opće metodološke i epistemološke odrednice* daje se objašnjenje višerazinskog pristupa spoznajnoteorijskim problemima društvenih znanosti. Razlikujući deskriptivno-tipološki i evolutivno dinamički (razvojno genetički) pristup konstrukciji hipoteza, Petković otvara pitanje temeljnih aksiomatskih principa društvenih znanosti, a s druge strane, smatrajući da je sistematski pristup osnovna podloga paradigme društvenih znanosti, razjašnjava pojmove sistema, informacije, regulacije en-

tropijskih procesa, te ulogu konstrukcijsko imaginativnog građenja sustava kao kognitivne konstrukcije razumijevanja društvenih procesa.

Drugo, opsegom najveće poglavlje razrada je ideje o postojanju faza u razvitku društva. Autor Petković, uz kritiku primjenjivanih kriterija periodizacije i upozorenje o tome da je klasifikacija razvojnih perioda zapravo izraz teorijskih pretpostavki o razvoju društva, daje opise društava sakupljačkih zajednica, neolitičke revolucije društava, života u nomadsko stočarskim zajednicama, hidrauličkim društvima, analizu feudalizacije društvenih zajednica, nastanka industrijskih društava. Raščlamba samo formalno prati slijed razvojnih stepenica budući da autor u paralelnim ekskursima objašnjava značenje nastanka i promjene oblika organizacije prostora i naselja (selo, predindustrijski grad, industrijski grad, metropolizacija i njene posljedice etc.) te promjene i primjene tehnoloških inovacija u temeljima proizvodnje (ratarstvo, stočarstvo, hidraulička društva, obrada metala i sl.).

Samostalni dio knjige sačinjavaju povezana poglavlja u kojima autori Petković i Kregar analiziraju međusobne veze osobe i društva. Poglavlje *Osnovne odrednice procesa socijalizacije* razrada je osnovnih procesa i faza sazrijevanja i socijalizacije osobe; pri tom se osobito analizira utjecaj okoline na sazrijevanje i stavove pojedinca, uloga roditelja, nastanak simboličke interpretacije svijeta i komunikacije, proces učenja, socijalizacija preko života u grupi, sukobi između društvenih zahtjeva i unutarnje volje pojedinca. Ovo poglavlje nije samo formalni prikaz sadržaja procesa socijalizacije i razrada osnovnih pojmova koji su s time u svezi – npr. učenje, inteligencija, uvjetovanje, internalizacija, identifikacija i sl. – već i uputa o suptilnim promjenama u ljudskoj svijesti. Poglavlje *Društvena kontrola i devijantnost* u neposrednoj je vezi s prethodnim. Izlaže se niz teorijskih pristupa prouča-